

Esimesed teadmised kaovad

Komi välitööde kogemus teeleidmisest,
ilmast ja asjade korrast

ART LEETE

„Hommikune sadu on külaline, pärastlõunane jääb kauaks,” kõneles komi sõber minu esimesel välitööretkel Komimaale 1996. aasta suvel. Just see tähelepanek ajendas mind käesolevat artiklit alustama. Hakkasin mõtlema sellele, mis on saanud teadmistest, mis ma sain oma esimestel komi välitöödel.

Komidega seotud etnograafilise esmakogemuse ajaks olin kuus aastat käinud Siberis hantide juures rändamas. Ma ei olnud enam etnograafina puhas leht, kes võtab valimatult vastu kõike. Seega kardan, et osa teadmistest, mida komid mulle pakkusid, voolas lihtsalt maha. Võib-olla olin ka liiga ettevaatlik, kahtlustav, tajudes ainult juttude ähmast külge, samal ajal suutmata märgata õpetuseiva.

Obi ugri ja komi maailmad ei ole väga erinevad, ehkki eksisteerib pikk ja rikkalik kirjeldamis- ja uurimistraditsioon, milles rõhutatakse just põhjapoolsete izvakomide ja nende väikeste soome-ugri naabrite teravat vastasseisu ebaausa kauplemise ja põhjapõdrakarjade ülevõtmise tõttu (Latkin 1853: 106–107, 120; Castrén 1860: 146–147; Jermilov 1888: 77–79; Abramov 1914: 13–14). Üks mu komi sõpradest käib vahel üle Uuralite Siberi poolel. Ta kasutab sealseid mansi jahionne, suhtleb mansi küttidega kaudselt, sest metsaseadus on sama mõlemal pool mägesid ja nad saavad üksteisest aru, olemata iialgi kohtunud (Aleksi,¹ VM 2003). Ometi on komi etnograafid elavalt kirjeldanud ajaloolisi konflikte või isegi komi ja mansi küttide vahelisi jahisõdu (Iljina, Uljašev 2009: 118–120).

Minu pimedus selle kultuurikonflikti suhtes tuleneb asjaolust, et olen põhiliselt uurinud komi jahimehi, kelle elu kuigivõrd ei erinegi hantide ja manside omast. Küttimisest elatuvaid mehi on praeguseks komide seas vähe, intensiivse jahipidamise piirkondadeski ainult 3–4% (kui uskuda mu sõbra hinnangut, aga tema ongi kõige parem allikas, sest ametlikku statistikat selle kohta ei ole). Samal ajal on majanduslik allakäik suunanud komisid tagasi pöörduma jahipraktika juurde (Artjom, VM 1999; Iljina, Uljašev 2009: 100), kuid jahipidamise tõusu määra on keeruline hinnata.

Käesoleva artikli eesmärk on käsitleda komi jahimeeste teadmisi ümbritsevast keskkonnast eeskätt teeleidmise viiside, vähemal määral ka ilmaolude tundmise põhjal. Järgnev analüütiline vaatlus lähtub mu esimeste komi välitööde kogemusest. Autoetnograafiline vaade on sarnane kultuurisisisega, sest on kohati pime nagu „kalal, kes püüab vaadelda vett” (Ginkel 1998: 257). See kehtib ainult vaate-nurga kohta ega puuduta vaadeldavat sisu, mille osas võib etnograafi tabada aga topeltpimedus. Kui arvame, et oleme saavutanud teatud osavuse taseme, võib see

¹ Välitööde materjalidele osutan pseudonüüme kasutades.

meid hoopis pimestada. Seetõttu ongi hea vanade märkmete juurde pöörduda, et mõista esimesi samme, kui etnograafilise vilumuse mõte ei saanud veel pähe tulla. Samal ajal kätkeb teadlase ja uuritava kogukonna läheduse kasvamine ohtu, et kultuurilised eripärad muutuvad vaatleja jaoks häguseks, põliselanikest sõpradele sõna andmine aga suurendab võimalust, et lugejad ei saa autori positsioonist aru (vrd Clifford 1983: 139–142; Strathern 1987: 18–19). Vanade välitööde märkmete ütlugemine on parim viis esimeste kogemuste ja mõtete teaduslikuks taaskasutamiseks ehk „sekundaarseks kvalitatiivseks uurimistööks” (vt Heaton 2008).

Esimesed teadmised tundusid omal ajal harmoonilisemad kui hiljem, kogemuste kuhjades. Alguses näis, et komi tavad ja mitteametlik metsaõigus reguleerivad kõike täiuslikult. Hiljem nägin, et komide eluski on moodsad probleemid, millega vanad tavaõiguslikud vahendid alati toime ei tule.

Jahimeeste teeleidmine oli üks mu esimesi komi uurimistemasid, ent põhjalikumalt ma ei olegi sellest kirjutanud (põgusat ülevaadet vt Leete 1997), ehkki sissejuhatuseks tundus see tähendusrikas. Põliselanike elu võib avada ükskõik milliste nähtuste kaudu ning teeleidmine, olgugi see nende jaoks loomulik oskus, võib olla selleks sobiv võti.

Teekonna märgistamine

Teeleidmist ei ole komi jahinduse etnograafilistes käsitlustes vaadeldud erilise tegevusena, ometi on seda aeg-ajalt mainitud (nt Belitser 1958; Konakov 1983). Komide jaoks on see enesestmõistetav toiming, mitte eraldi oskus. Orienteerumine seostub kõigi teiste jahilkäigu külgedega. Teeleidmise vilumus ja liikumise tähistamise viisid olid esimesed asjad, mille kohta hakkasin komi jahimeestelt uurima.

Teehoidmise oskuse iseloomulikem osa on puutüvedele kirvega märkide raiumine. Komi jahimehed teevad tavaliselt lihtsaid märke, raiudes puudel umbes paarikümne sentimeetri pikkuselt koore maha, nii et paljas tüvi natuke välja paistaks. Sarnased võtted on levinud Põhja-Siberi jahimeeste seas iidsest ajast ja väga laial alal ega ole piirkondlikult eripäraseid (vrd Rudenko 1929: 15; Horošihh 1950; Tšernetsov 1987: 264; Zaplatin 1992: 58). Sellest, et komidel kehtis niisugune tava juba ammu, annavad märku andmed XIX sajandist (ega varasemast olegi erilisi etnograafilisi tähelepanekuid komide kohta). Omaaegne vallaametnik Klavdi Popov kirjutab komide eluolu ülevaates, kuidas komi jahimehed metsas märkide abil suunda hoidsid:

Jahirajaks nimetatakse seal ühele jahimehele tuntud teed või õigemini suunda, millist pidi on rajatud tema lõksude süsteem. Esimese lõksu lähisteile puule või kännule teeb ta oma salamärgi, mis näitab, millises suunas tuleb minna, et jõuda järgmise lõksu juurde. Siin kordab ta sama tegevust. Neid märke järgides, mööda meelevaldselt ja katkendlikku joont, käib ta läbi kõik oma püünised ja jõuab lõpuks samasse kohta, kust läbivaatust alustas. (Popov 1874: 76)

Popov eksib, arvates, et komide jahirajad on meelevaldsed. Kütid vaatavad siiski hoolega, kuhu nad lõkse asetavad, ja püüavad leida kohti, mis on saakloomadele või -lindudele hästi näha ning eemal toiduallikatest (näiteks ei tohiks laanepüüsilmuste lähistel olla pihlakaid, mis meelitaksid linde rohkem kui peibutisega püünis). Kui lähtuda praeguse aja kogemusest, siis tundub Popovi kirjeldus komi jahiradadest liiga süstemaatiline.

Veera Belitser (1958: 72) väidab, et jahirajad olid vaevumärgatavad ja neid võis ära tunda ainult puudele tehtud täkete järgi. Jahirajad võivad tunduda märkamatud kõrvaltvaataja või eemalseisja jaoks ning märgid hädavajalikud. Komi jahimehed aga ei vaja puudele tehtud märke iga püünise juurde (kuigi Popov seda väidab) ega arva, et jahirada on tähelepandamatu. Jahimehed suudavad metsas kohti ja objekte väga hästi meelde jätta. Jahiraja kulgemises on oma loogika.

Kui kogenud küttidele ei ole märgid vajalikudki, siis alustavad jahimehed peavad enda jaoks raja rohkemate sälkudega tähistama. Samuti on märke vaja uue jahiraja tegemisel, kui isegi kogenud kütt ei saa toetuda mälule ega paikkonna tundmisele. 1996. aastal õnnestus mul jälgida, kuidas komi jahimees õpetas algajale uue raja tähistamist. Siis jälgiti küll, et iga märgi juurest oleks järgmine näha. Hiljem kommenteeris mu sõber, et algaja jahimees raius tüvedele suured laigud, mis tulenes just kogenematuses ja kartusest, et väikesed märgid ei paista välja ning tal võib hiljem tekkida raskusi raja leidmisega (Artjom, VM 1996).

Samas selgitasid jahimehed, et kõik kütid teevad uute jahiradade äärsetele puudele täkkeid ja leiavad tee nende järgi. Hiljem, kui püünisterida on mitu korda läbi käidud, tekib pidev rada ja siis ei ole puumärke enam vaja. Kui rada pidevalt ei kasutata, on vaja iga kahe-kolme aasta järel märke uuendada. Uued täkkes on kaugele näha, sest need on heledad. Mõnikord jäetakse raiutud kooretükk otsapidi tüve külge rippuma, sest see suurendab heleda laigu pinda ja tagab, et märk oleks kaugevalt näha. (Artjom ja Aleksei, VM 1996)

Üks kogenud jahimees seostas puudele raiutavaid märke jahionni leidmisega: „Kus lõksud on, seal on täkkes ka. Kui täkkes juurde sattusid, sealt viib kindlasti jahionni. Kindlasti viib.” (Timofei, VM 1996) Üldiselt peaks jahimees aimama, kuidas onni jõuda. Aga sügisel on metsas pime ja võib juhtuda, et jahimees jääb ööbima mõnekümne meetri kaugusele onnist, sest ei suuda seda leida. Pimedas ei aita puumärgid, sest kui valgust on vähe, ei paista need silma, isegi kui sälgud on värsked. Eksimise võimalus on ilmsem juhul, kui jahimees otsib teise küti onni ja maastik ei ole tuttav.

Täketes uuendamine või lisamine on vajalik siis, kui maastik ajapikku muutub. Puud võivad saada kannatada tormide tõttu või metsatööde käigus:

Tegin täkkes sellepärast, et seal oli vana rada. Seda oli põhimõtteliselt küll näha, aga ma tegin mõnest kohast üleminekud teisiti, kui see rada läks. Ja et mitte eksida, tuli teha, uuendada. Ma ei teinud mõnest kohast samamoodi nagu varem. Seal, kust rada läks, oli mets maha raiutud või olid puud maha murdunud. Aga mina tegin nii, et rada läheks põhiliselt metsa mööda. (Artjom, VM 1996)

Venemaa põhjaaladel ei ole maa ega mets kunagi olnud eraomandis ning jahialad kuuluvad komidele tavaõiguse alusel. Tsaariajal andis riik maa talupoegadele kogukondlikuks kasutamiseks (Konakov 1983: 166). Nõukogude ajal pidid kütid jahiala jahindusorganisatsiooni kaudu rentima (Reegliid 1990: 7–8). Mu komi sõbra väitel vältisid nad tollal jahialade vormistamist, jahionnidki olid registreerimata. Sama kehtib siiani. „Meil on nii, vanamoodi,” ütles sõber hiljuti. Ametlikult ei saa kütid praegugi neid metsi omaks pidada ning seetõttu juhtub, et raielood jagatakse välja metsale, mis kuulub tavaõiguse alusel komi jahimeestele. See toob kaasa vajaduse jahiradu ümber teha. Selline riigi seaduse ja komi tavaõiguse pingeline koosteksisteerimine on kestnud sajandeid ning tänapäeva jahimehed on sellest teadlikud. Kui XVII–XIX sajandil seisis komid vastu riigi ja õigeusu kiriku katsetele metsa-alasid kasutusele võtta (Konakov 1983: 170), siis tänapäeval mainitakse seda konflikti pigem möödaminnes. Samal ajal on mu komi sõber teadlik sellest, et vanasti oli komi jahimeestel rohkem kuraasi võitluses metsa eest ning riigi ametnikega sõditi kartmatult.

Täkkeid peavad komi jahimehed eriti oluliseks käänakutel, kuhu raiutakse puutüvele kahes suunas laigud, et oleks näha, kuidas rada selle puu juures pöörab. Teise võimalusena märgitakse jahiraja käänak puutüvelt äraloigatud tükiga, mille kütid asetavad samasse värskelt raiutud täkkesse risti. Lisaks võidakse tähistada rajast eemal asuvaid lõkse: „Ma tähistan sedasi, kui lõks pole kohe raja ääres, vaid veidi kõrval, ütleme, et kümme meetrit. Et ma teaksin, et ei unustaks. Hiljem pole see põhimõtteliselt enam vajalik. Hiljem püüan ma hoopis vastupidi, mitte märgistada.” (Artjom, VM 1996)

Jahimehed kinnitasid, et kui korra läbi metsa minna, siis on järgmisel korral juba rada näha, isegi kui see on märgistamata. Seega on esimene kord kõige olulisem, siis jäetakse kõik meelde ja hiljem peab kütil tee selge olema. Täpse „topograafilise mälu” kujundamine on oluline etapp noorte komi jahimeeste õpetamisel (Konakov 1983: 230).

Teeleidmise kõrval on märkide tegemisel olnud teinegi oluline funktsioon. Vanast ajast on jahiradade märgistamine olnud tähtis tavaõigusliku omandi kinnistamiseks, mida selgitab komi etnoloog Dmitri Konakov:

Uutele jahialadele omandiõiguse saamiseks oli komide jaoks piisav, kui rajati hõlvamata alale jahionn (бõп кепка) ja märgiti omanikumärgiga (пач) jahirajad. Sellest hetkest tunnistati kogu jahiradadega kaetud metsaala küti omaks. Ta omandas ainuõiguse karusloomade ning teiste jahiloomade ja -lindude küttimiseks oma jahialal ning kalapüügiks veekogudest, mis tema territooriumil asusid. Mitteametlik õigus jahialale, mille jahimees sai pärast jahiradade rajamist, muutus vaieldamatuks seaduseks teiste küttide jaoks. Ainult jahimees ja tema pereliikmed võisid sellel jahialal küttida, teistele oli see keelatud. (Konakov 1983: 167)

Omandiõiguse kinnitamise vajadust on seoses jahiraja äärde tehtavate sugukonnamärkidega maininud ka teised teadlased (Belitser 1958: 72; Sorokin 1999: 88). Puudele tehtud märkidega omandiõiguse kinnitamine toimub komi jahimeeste

kogukonnas siiani. Tänapäeval ei pea olema märgid erilised, sugukonnamärgi kasutamine, millele Konakov osutab, ei ole vajalik. Piisab, kui raiutakse lihtsad sälgud, mis kinnitavad võõrale, et jahirada ja -ala on juba kellegi oma, ning omaniku tuvasutamine ei olegi oluline. Raja omaniku väljaselgitamine võib osutuda vajalikuks juhul, kui jahiala omandamisest või kasutamisest huvitatu näeb, et märgid on küll olemas, aga need on vanad ning rada on aastaid kasutamata. Omanikuga saaks ta läbi rääkida raja kasutamise või omandiõiguse ülemineku teemal. Osa minu küsitletud jahimeestest teadsid oma sugukonna märke, aga ma ei ole näinud, et neid kasutataks jahiradade tähistamiseks. See pole siiski välistatud, sest jahimehi on palju ning küsitlus toimus väikeses küttide ringis. Tänapäeval on jahiraja märkimise tagasihoidliku stiili põhjus vajadus pigem varjata kutsumata võõraste eest jahiraja olemasolu.

Jahiala tavaõiguslik omand võib püsida aastakümneid ja isegi sajandeid. Puumärgid ei pruugi kaua püsida, ehkki on erandeid. Näiteks kirjutab Oleg Uljašev juhtumist, kui jahiraja üle toimunud vaidlus lahendati puudel säilinud aastatetaguste sugukonnamärkide põhjal (Iljina, Uljašev 2009: 117; Siikala, Ulyashev 2011: 210–211). Jahialal võib olla ka teisi varasema inimtegevuse jälgi. Lisaks jahionnile võivad raja pikaajast kuuluvust kinnitada näiteks saja-aastane sammasait või juhuslikult säilinud söögilaud, millele on aastanumber ja omaniku initsiaalid sisse lõigatud (VM 2003).

Jahiradadel on erinevad nimetused, sõltuvalt küttemisviisist või lõksude liigist. Metslindude ja väikeste loomade püünistega raja nimetus on *tšös tui* (*чѐс туй* 'püüniste rada'), puidust konstruktsiooniga lõöklõksudega rada karpide ja näriliste püüdmiseks *nalk tui* (*нальк туй* 'lõksude rada'), silmustega rada on *letš tui* (*лѣч туй* 'paelte rada') (Belitser 1958: 72; Sorokin 1999: 88; Lipin 2008: 27, 44; Kalinin 2011: 83). Jahiala omandiõiguse või raja tähistamise viiside ja põhimõtete seisukohast ei ole nimetuste mitmekesisusel mingit tähtsust. Küll võib see jaotus mängida rolli teeleidmisel. Kui on teada, kuidas rajad omavahel ja jahionni suhtes asetsevad, on asukohta ja teekonna määramine kergem.

Jahimeeste märgiraiumise stiil võib olla individuaalne, nagu ka püüniste üleseadmise viis. Seega võivad jahimehed tähistada rada pisut erinevalt ning nüansse teab vaid raja omanik. Kütid püüavad mitte üleliia uurida, kui suuri särke ja millisele kõrgusele teised jahimehed on harjunud tegema (Artjom, VM 1996). See on osa üldisest hoiakust, et ei ole hea teiste tegevusi ja harjumusi liiga palju jälgida, see on justkui tabu. Selle alla kuuluvad muu hulgas keelud küsida teise jahimehe plaanide ja eriti saagi kohta (Sidorov 1926: 30; Konakov 1983: 192–194, 201–203; Iljina, Uljašev 2009: 104–105; VM 1996).

Jahiraja tähistamise põhimõte kehtib praegugi, see on komi jahimeeste seas laialt levinud tava. Ent võrreldes varasemaga on oluliselt kasvanud varguse oht, mida tähistatud rada soodustab: „Metsas püütakse jahiraja äärde puudele märke mitte teha, et võõrad lõkse ei leiaks. Võõraid on viimasel ajal palju tulnud. Kui jahirada leitakse, hakatakse käima.” (Artjom, VM 1996)

Külainimesed üldiselt teavad, et kui metsas on tehtud täkked, siis keegi peab jahti ja tal on seal oma rada. See aga suunab jahimehi tegema võõrastele märkamatuks jäävaid radu ning püüniste tähistusi (kui tähistamist ei saa vältida). See on justkui

vastastikune mäng, millega kütid püüavad ära petta vargaid, kelle teadmised jahipidamisest jäävad siiski pealiskaudsemaks päris jahimeeste omadest: „Eriti muidugi tähistada ei püüa. Eriti seal, kus palju rahvast käib. Väikesel jahialal, seal külale kõige lähemal, seal ei tähistanud ma üldse. Ma teadsin, kuidas umbes rada läheb. Ja sealt võeti just kõige vähem ära.” (Artjom, VM 1996)

Probleem võorastega, kes hakkasid komi jahimeeste radadelt saaki varastama või kohalike jahialadel püssiga jahil käima, teravnes 1950. aastatel, kui Komimaale saabus palju tööstustöölisi ja vangid hakkasid laagritest vabanema (Iljina, Uljašev 2009: 117–118). Tänapäevaks on saagi varastamine kujunenud üldiseks harjumuseks.

Peale puutüvedele tehtavate märkide kasutavad komi kütid üksteisele sõnumite edastamiseks metsas muid olukorrast lähtuvaid käepäraseid vahendeid, mis võivad olla juhuslikud. Talvel kahekesi jahil olles antakse paarilisele oma liikumisest teada lumele tehtud nooltega või kirjutatakse üksteise jaoks lumele sõnumeid. Teekonna märkimiseks murtakse oksi, mis võib kütile võõras paigas vajalikuks osutuda. Jahimeeste hinnangul võivad okste murdmisega teed tähistada eeskätt kogenematud jahilised. Nagu eespool kirjas, püüavad kogenud kütid jätta tuttavas metsas liikumisest võimalikult vähe jälgi ja märke. (Aleksei ja Artjom, VM 1996)

Okste murdmiseks on vahel muu praktiline põhjus, aga selle kõrvalsaadus on teekonna märgistamine: „Juhtub nii, et kui kuhugi lähed, kui on vihm, et mitte märjaks saada, murrad oksi kahelt poolt mineku suunas, et oksad ei segaks. Aga pärast on näha, et sinna peab minema.” (Artjom, VM 1996) See näitab, et teekonna märkimine ei pruugi olla esmatähtis, ent igasugused tegevused toovad metsas ühtlasi kaasa võimaluse liikumist jälgida.

Teekonna tähistamiseks ja eksimise vältimiseks kasutatakse igasuguseid lihtsaid viise, mis on kindlas olukorras võimalikud. Juhuslikke ning isegi kentsakaid liikumise tähistamise viise omistavad kütid aga eeskätt marjulistele ja seenelistele: „On selliseid, kes tulevad asulatest, kes mitte midagi ei mõista. Need riputavad ajalehe või midagi. Lähuvad marjule ja riputavad ajalehe. Nad ei orienteeru.” (Aleksei, VM 1996)

Ajalehte võib jahimeeste arust marjulistele märgina asendada tühi purk või muu ese, mis inimesel juhtumisi kaasas on. Samuti täheldasid kütid, et metsas kogenematud marjulised teevad vahel takkeid puudele, et nad oskaksid metsast välja tulla. Kui jahimehed püüavad puutüvedele sälkusid raiuda võimalikult hõredalt, siis marjulistele on iseloomulik tihedalt tähistatud teekonna kujundamine, et kindlalt eksimist vältida. Ka okste murdmist pidasid kütid eeskätt marjuliste ja seeneliste teetähistusvõtteks. (Artjom ja Aleksei, VM 1996)

Komi jahimeeste arvates on neile kohane hoiduda episoodilistest teekonna tähistamise viisidest, mida on peetud anomaalseks ning omaseks juhuslikult metsa sattunule. Näiteks arvasid jahimehed isegi aastakümnetepikkuse kogemusega marjuliste kohta, et nad ei suuda metsas üldse teed leida, sest mets ei ole nende „stiimia” (Artjom ja Aleksei, VM 1996). Liiga silmatorkavad märgid ei meeldi jahimeestele, ent teenivad metsas liikujat vastavalt vajadusele ja vilumusele.

Puudele märkide tegemine ja muude vahenditega oma teekonna või raja tähistamine ning sellega teistele küttidele sõnumite edastamine on Komimaal tavaline.

See oskuste ja teadmiste kompleks on traditsiooniline, osalt ka improvisatsiooniline, seda määral, mis jätab sõnumid mõistetavaks sellele, kelle jaoks need on mõeldud. Võrreldes looduse märkide lugemisega on aga puudele tehtavate märkide kasutamine komi jahimeestele sekundaarne teeleidmise viis.

Metsa märgid

Komi jahimehed eelistavad märkidest ja muul moel liikumise tähistamisest hoiduda, olgugi et märkimise võimalustest ollakse teadlikud ja neid võtteid ikkagi kasutatakse. Kuna küttidele kuuluvaid jahiradu kasutati ainult sügisel jahihooajal (Belitsers 1958: 74–75; Konakov 1983: 93; Iljina, Uljašev 2009: 108–109; Siikala, Ulyashev 2011: 210), siis ei olnud puumärkide tegemine muul ajal, pärast metsa „avanemist”, teistes piirkondades küttimisel tihti peale mõttekas. Metsas tee leidmiseks on eeskätt oluline tunda keskkonda, kus jahti peetakse. Etnograafid on ammu tähele pannud komide head orienteerumisoskust: näiteks suudavad nad teed leida taevakehade, okste tiheduse ja kalde järgi (vt Balov 2010 [1840]: 13; Abramov 1914: 80; Konakov 1983: 230).

Komi jahimehed hindasid väga kompassi, mis on eriti vajalik sombuse ilmaga. Ilmakaari saab aga määrata ka mitmel muul moel. Näiteks on üldiselt teada, et puude oksad on lõuna ja kagu poolt pikemad ja sipelgad teevad oma pesad puutüvede lõunaküljele, kus pesad sulavad kevadel kiiremini üles ning oksad pakuvad vihma eest paremat kaitset. Samuti kasvab sammal ainult puutüve põhjapoolsel küljel. (Artjom ja Aleksei, VM 1996; vrd Konakov 1983: 230; Iljina, Uljašev 2009: 108) Looduse märkide järgi suuna määramine on iidne oskus, mida kirjanduses märgitakse vaid möödaminnes. Mõnevõrra üllatavalt esitab Popov üksikasjalikke tähelepanekuid:

Jahimehed oskavad leida tee suunda erinevate märkide järgi. Näiteks määravad nad nii päeval kui ka öösel ilmakaari puukoore järgi, mis on põhjaküljel paksem, karedam ja pragulisem. Samuti teevad nad seda okste ja okaste abil (viimasel juhul on kõige parem jälgida lehiseid), millest esimesed on lõuna pool pikemad ja rohkemate okastega, mis on alati pööratud lõuna poole. (Popov 1874: 74)

Lisaks staatilistele objektidele saab metsas suunda määrata loomajälgede järgi, ehkki selle võimalused on piiratud nii hooaja kui ka loomaliikide valikuga. „Jälgede järgi saab orienteeruda, kui põtradel on ränne. Ütleme, et sügisel rändavad nad meil lõunast põhja. Siis orienteerud põdrajälgede järgi.” (Aleksei, VM 1996) Loomajälgede kasutamine suuna määramisel on siiski vähetähtis võimalus, millega jahimehed tavaliselt ei arvesta. Loomade käitumise tundmine võib aga keerulises olukorras hõlbustada adekvaatse otsuse langetamist.

Komi metsas on võimalik oma asupaika ja liikumissuunda määrata ka metsasihtidevaheliste kvartalite numeratsiooni järgi, mis kasvab ida suunas: „Jõudsid puu juurde, siin on metsasihtide ristumiskoht. Puul on neli numbrit, erinevate kvartalite

omad. Nende järgi võib orienteeruda.” (Timofei, VM 1996) Nende kvartalite abil saab mõõta vahemaid. Metsa rajatud kvartalite pikem külg oli varem kaheksa, lühem neli kilomeetrit, hiljem lõigati kvartalid väiksemaks, mõõtudega neli korda kaks kilomeetrit. 1990. aastateks oli osa kvartaleid lõigatud veel väiksemaks, mõõtudega kilomeeter korda kaks. Seega olid metsad kohati päris tihedalt neid kvartaleid täis. Metsasihtide süsteem muudab arusaama puutumatus loodusest vaieldavaks. Samal ajal on kaugemad piirkonnad nende sihtidega palju hõredamalt kaetud. Seal tuleb jahimeestel teed leida ikkagi keskkonna tundmise põhjal.

Paradoksaalselt soodustavad sihid saagivaraste tegevust. Jahirajad lõikuvad tihti-peale metsasihtidega. Kui varas liigub mööda sihti, ristub tema tee tõenäoliselt mitme rajaga ning ta saab väheste vaevaga võõrastest püünistest saagi ära võtta. Lisaks annab siht vargale ettekäände öelda, et sattus lõksude peale kogemata.

Jahirajad võivad olla samuti orientiirid, mitte ainult liikumiskeskond. Radade kulgemise loogika aitab leida jahionni ning hoiduda metsas ekslemast: „Kui raja leiad, siis ei eksi sa kuhugi. Kõik rajad lähevad jahionni juurde kokku. Kui rajad hargnevad, siis seal jahionni ei ole. Jahimehe rajad koonduvad alati onni juurde.” (Timofei, VM 1996) See näitab, et jahimeeste käitumine tekitab iseenesest orientiire erilise pingutuseta. Loomarajad võivad tekitada segadust, eriti paikades, kus jahirada kasutatakse harvem. Aga kes seda teab, ei tohiks eksida.

Maastiku tundmine oli komi küttide seas kõrgelt hinnatud oskus. Konakov (1983: 126, 204) kirjutab, et komi jahiertelli pealikud olid head maastiku eripärade ja eri paikade tundjad. Jahiertelli juht ei pidanud olema osavaim kütt, rajaleidmise oskus oli pealikuks saamisel olulisem. Seetõttu olid kütiartellide pealikeks tavaliselt vanemad mehed.

Teeleidmise ja tähistamise olulisuse iseloomulik ja tähelepanuväärne näide on komide suhtumine Siberi trakti. Ühendustee komide juurest Lääne-Siberisse oli piirkonna põliselanikele ammu tuntud (Jermilov 1888: 27–31). Komi kütiartellid kasutasid Uurali taha talviste jahialadele viivaid pikki radu, mida kohati tähistati märkidega. Nendel kütiradadel võis olla tegija nimi:

Komi jahimeeste rada Uuralite taha läks mööda Ilõtši, Podtšeremi, Štšugori ja Usa jõgede orgusid. Paljudes kohtades õgendasid nad teed puudele tehtud täketega tähistatud radadega, mis läksid otse läbi taiga. Ilõtši jõel algas selline rada Sar-ju suudmest ja viis Uk-ju vasaku lisajõe suudmeni. Jahimeeste seas oli see rada tuntud nimega „nizpas” (soobli märk). 1887. aastal rajatud kuulus Siberi trakt, mis viis Petšoorajõelt Štšugori külast Obi jõele Ljapini külla, tehti kohalike elanike sõnul „Vas’ka pasi” nimelise raja peale. (Konakov 1983: 122)

Tänapäevalgi käivad komi jahimehed vahel Uuralite taga, ent regulaarne artellidega toimunud talvine jahipidamine Siberis kadus kolhooside loomise tagajärjel, kui pikaajalist küladest eemal viibimist enam ei soovitud. Seetõttu ei ole tänapäeval levinud teadmised kodust kaugete piirkondade ja jahiradade kohta. Vanasti võis komi jahimeeste maastikutundmine ulatuda nende kodupiirkonnast sadade kilomeetrite kaugusele. Tõenäoliselt ei olnud selline teadmine üldine, vaid pigem

artelli pealikele omane, mida kaudselt kinnitab etnograafiline kirjandus. Jahiradade tundmise olulisuse mõistmiseks tuleb arvestada sellega, et need olid sajandeid jõgede kõrval ainsad kaugemaid piirkondi ühendavad liikumisteed (Žakov 2016: 21).

Üleüldist vahemaade määratlemise viisi on tihti kirjeldatud mõnevõrra ebamäärasena, mis on vastuolus teeidmise oskuse süstemaatilise muljega, mille võib jätta puumärkide või lehiseokaste paindumisviisi üle mõtisklemine. Komi kaupmees Vassili Latkin (1853: 17) märkis 1830. aastatel kirjutatud reisipäevikus, et „verstad on siin kuidagi väga pikad”. Umbes samal ajal täheldas Eestist pärit polaaruurija Alexander von Schrenk (1855: 20), et komide ja neenetsite viis vahemaid määrata „on täiesti kasutu”, sest põliselanike väljapakutud teekonna pikkused võisid tegelikkusest erineda kaks korda. Need ligi kahesaja aasta vanused muljed on võrreldavad mu enda kogemusega. 1990. aastatel hantide juures rännates võis kurikuulsatest „handi kilomeetritest” (mis võivad tähistada ükskõik millist vahemaad) lausa kultuurielamuse saada ning see oli esimene handi fenomen, millega Siberi välitöödel kokku puutusin (Leete, Torop 2020: 116–118). Teekonna pikkuse näivalt ebamäärane arvestamine on olnud läbi aja üldine nii Põhja-Venemaa Euroopa-osa kui ka Lääne-Siberi põlisrahvaste seas (manside kohta vt Ostroumov 1904: 20).

Kui mõnele teadlasele ja rännumehele tundus põliselanike ruumi mõõtmise viis suvaline, siis teised tunnistasid vähemalt komide puhul püüdlust süsteemse lähene-mise poole. Mitmed autorid kirjutavad *tšomkos(t)*’idest (*чомкос*, kus *чом* on ’õnn’ ja *кос* ’vahemaa’), mis ulatuvad viiest kuni kümne kilomeetrini. *Tšomkost*’idest kir-jutas esimesena Taani diplomaat Isbrand Ides, kelle Peeter I saatis 1692. aastal Vene saatkonna koosseisus Hiina. Idese väitel sarnanes *tšomkost* saksa miiliga (mille pikkus varieerus tollal killustunud Saksa riikides ühest kuni üheteistkümne kilomeetrini; Konakov 1983: 219). Nikolai Jermilov peab komi *tšomkost*’idega maamõõdu viisi juhuslikuks, ent tunnistas selles korrapära ilminguid: „Jõgesid ei mõõdetata verstades, seetõttu määrab rahvas kaugusi mingite väliste tunnuste järgi, näiteks mingi jõe või oja suudmest kaldaäärsete küngasteni, või kui selliseid loomulikke tunnuseid ei ole, siis mingist ladvata kuusest kõvera kaseni” (Jermilov 1888: 24).

Latkin peab *tšomkost*’e kahtlaselt venivateks: „Vahel on need *tšomkos*’id nii pikad, et jõuad vaevu ära oodata määratud koha, kus algab uus *tšomkos*. Need kohad mää-ratakse mingi jõesuudme, puudesalu või künka järgi.” (Latkin 1853: 10) Need ise-äralikud „komi verstad” on jutuks ka hilisemates etnograafilistes uurimustes. Veera Belitser (1958: 72) tõlgendab *tšomkost*’i jahionnidevahelise kaugusena, Konakov (1983: 242, 219) aga vahemaana puhkepeatuste vahel, mille pikkus sõltub teekonna raskusest. Põhjapoolsetel ja Uuralite lähistel hõreda metsa ja kõrgemate küngastega aladel võivad *tšomkost*’id hea nähtavuse tõttu hästi toimida.

Vahemaade määramisest loodusobjektide järgi rääkisid ka mu komi sõbrad meie esimesel kohtumisel. Nad arvasid, et küngaste järgi võib ju teekonda määratleda, aga siis peab kõrgem koht olema hästi näha. Metsasel alal mu sõprade elukohas lõuna-poolses Kulõmdini rajoonis ei paista lauged maastikuvormid kaugele. Samuti võib asukohta määrata soode, järvede, ojade ja jõgede järgi, aga selleks peab eelnevalt teadma, kuidas eri paigad üksteise suhtes asetsevad. (Artjom, VM 1996)

Vahemaade mõõtmise viis loodusobjektide iseärasuste, jahionnide ja peatuspaikade järgi ehmatas oma näivas ebamäärasuses varasemaid etnograafe, ent ilmes-
tab komi kütikultuuri sarnasust neenetsite, hantide ja manside maamõõtmise viisi-
dega.

Eksimine

Teeleidmise oskus on vajalik eksimise vältimiseks. Ent kirjeldatud *tšomkost'*ide, verstade ja kilomeetrite ebamäärasus, metsaradade kehv eristumine, sombune ilm ja paikkonna vähene tundmine võivad takistada suuna määramist. Leidub muidki asjaolusid, mis põhjustavad vahel isegi kogenud jahimehe metsas eksimise.

Komi jahimehed usuvad, et kui vihastada metsavaimu kas vandesõnade kasutamise või mõne looma või linnu asjatu tapmisega, siis „sulgeb” vaim metsa küti jaoks. Edaspidi jahimees enam metsa minna ei saa, sest eksib mõne sammu järel kohe ära (Iljina, Uljašev 2009: 108; Iljina jt 2015: 252, 255). Komide uskumuste kohaselt võisid jahimehed tee kaotada ka tujuka metsavaimu vempude tõttu. Õige suuna said jahimehed leida, kui olid riided (näiteks kotade sisetallad) ümber pööranud või lihtsalt oodanud ühe koha peal, kuni metsavaim eksitamisest tüdis. (Iljina jt 2015: 253)

Jahimehed on mulle korduvalt kinnitanud, et tuttavas paigas suudavad nad alati tee leida, samal ajal on nad tunnistanud, et eksiminegi on võimalik. Nagu eespool osutatud, aitavad loomajäljed teed leida, ent teatud juhtudel võivad need hoopis eksiteele viia. Sellised juhtumid on kergemad tekkima hilissügisel jahil, kui jahiradadel püünistega küttimine on lõppenud ja enam ei kehti tavaõiguslikud territoriaalsed piirangud. Sel ajal võivad jahimehed liikuda igal pool ning saagi jälitamise käigus võidakse kaotada arusaam oma asupaigast, eriti võõramas piirkonnas: „Kui looma jälitad, siis sa ei vaata ringi. Lähed ainult mööda jälgi ja loomulikult vaatad vähe ringi, et kuhu lähed. Sa ei jälgi ümbruskonda. Nii võib muidugi kuhugi eksida.” (Artjom, VM 1996)

Harva võib juhtuda, et väärtusliku saagi lootuses jälitatakse looma päevade kaupa (Konakov 1983: 128–129). Mu sõber jutustas, kuidas nad vennaga teismelistena mitu päeva üht rebast taga ajasid. Nad vahetasid üksteist välja ning kurnasid rebast. Väsinud loom hakkas tegema ringe, kui püüdis kasutada suuskadel küttide tehtud rada (nii püsis loom teda jälitava jahimehe selja taga). (Artjom, VM 1999) Selline tiirutamine võib segada jahimehe suunataju.

Timofei: „Mõnikord kõnnid ringi ja ei usu isegi kompassi. Juhtub nii, et lähed, teed ringi, peas on segadus. Hea, kui koer on, sest sa ei suuda ise suunda hoida, pöörad ära.”

Artjom: „Tuttavas kohas võib ära eksida. Mul oli ükskord nii, et eksisin ära. Koht on tuttav, aga iga kord teen ringi ja naasen ühte ja samasse kohta. Ja ma ei suuda aru saada. Mõtlen, et nüüd lähen ja tulen kohe välja kuhu vaja, ei istu maha ega mõtle järgi.”

Timofei: „Tõepoolest juhtub nii. Sa ei saa aru, kuhu lähed ja miks.” (VM 1996)

Mõni päev hiljem meenutas mu komi sõber ilmselt sama eksimise episoodi, kujutades seda pisut rohkema kui inimliku kogemusena. Ta rääkis taas sellest, et eksis metsas ära, tegi kolm ringi tuttavas kohas ja jõudis aina samasse paika välja. See juhtus kahe tee ristumiskoha lähedal. Aga kummagi teeni ta ei jõudnud. Siis istus ta maha, tegi suitsu ning sai aru, kus ta asub. Sõber arutles otsesõnu selle üle, et eksitaja on olemas. Ta tegi seda küll poolmuigamisi, seega ei saa kindlalt järeldada, et mulle kirjeldati jahiga seotud maagiliste teadmiste rakendamist. Pisut hiljem tehtud intervjuus eitas sõber igasugust tuttavas kohas eksimise võimalust, hoolimata asjaolust, et ta oli sellest paaril korral jutustanud. (Artjom, VM 1996)

Nagu hilisem kogemus kinnitas, räägivad komi jahimehed vahel muiates või naerdes tõsisel asju (Leete, Lipin 2015), seega ei tähenda kerglases stiilis jutt seda, et kirjeldatud ei võeta tõsiselt. Esitatud näidetest on ilmne seegi, et metsavaimuga seotud uskumused ei olnud küttidele tundmatud. Jahimehed selgitasid eksimise võimalust küll peas valitseva segadusega, aga huvitaval moel mainisid mõlemad teeleidmise võtteid, mis on pärimuses seotud komi usundiliste kujutelmadega. Etnograafiliste käsitluste kohaselt pidasid komi jahimehed koeri immuunseteks metsavaimu vastu (Konakov 1983: 186–187, 205; Iljina jt 2015: 187). Ja nagu eespool mainitud, oli peatumine komi jahimeeste seas tuntud võte eksitava metsavaimu mõju alt pääsemiseks (Iljina jt 2015: 253). Samal ajal ei väitnud kumbki kütt, et nende tegemistesse sekkus metsavaim. Koer on võimeline metsaonni või kodu leidma kogemuse põhjal ning jahimehe psühholoogiline tõrge teeleidmisel ei pea olema müstiline.

Komi jahimehed on vanasti uskunud, et jahimehi võib metsas eksima panna konkureeriva jahiartelli nõiast pealik, lihtsalt vaenutsev kütt või üksik nõid-kütt (Sidorov 1997 [1928]: 43–45; Iljina, Uljašev 2009: 115). Aleksei Sidorovi (1997 [1928]) andmestik näitabki, et eksimisel võib komide jaoks olla usundiga seotud selgitusi. Mu tuttavad jahimehed ei ole küll otsesõnu väitnud, et tänapäeval oleks eksimine seotud nõiduse või mitteinimlike olendite tegevusega.

Esimestel komi välitöödel jäi mulle mulje, et jahimehed rõhutavad väga seda, et kui maastik on tuntud, siis ei ole eksimine võimalik: „Sa tead ju kohta. Üks kord lähed mööda, jätad kõik meelde. On vaja üks kord läbi minna ja kõik” (Aleksei, VM 1996); „[---] kui juba paikkonda tead, siis ei ole seal võimalik eksida” (Artjom, VM 1996). Seega on vilumus teeleidmise põhiline tagatis.

Oma hilisemast kogemusest võin kinnitada, et metsas ei jõua puudele tehtud märke ega rada pidevalt jälgida. Kui püüdsin seda teha, väsisin vaimselt, tähelepanu hakkas hajuma ja liikusin aeglasemalt kui vaja, et jõuda õhtuks jahionni tagasi. Vajaliku tempo hoidmiseks pidingi liikuma, nagu komide jutust ilmneb, lihtsalt „teadmise” järgi, mis toimus natuke justkui loves, automaatselt. Seejuures jäi erilise meelesisundi piir lihtsa tähelepanematusesega õhukeseks, sest mul puudus kogemus. Samas oli mul võimalik kasutada üldist teadmist sellest, kuidas komidel teeleidmine käib. Tuli ette sedagi, et eksisin rajalt, kus käisin esimest korda elus. Viimane asjaolu ei takistanud komi sõbra väimehel mind sellele rajale üksipäini saatmast, andes mulle küll mõningaid juhiseid, näiteks selle kohta, millal peaksin jõudma lõkkeplatsile. Tee ülesleidmisel tuli siiski kasuks see, et olin küttidega sellest korduvalt vestelnud ja teadsin, kuidas rajale tagasi saada.

Lähtudes sellest, et Siberis räägitakse võimalusest määrata suunda tuule järgi (põhjapoolsetes metsatundra- või tundrapiirkondades puhuvad püsivad tuuled), uurisin oma esimestel välitöödel komi jahimeestelt samuti, mida nad tuulest arvavad. Selline küsimus näis neile üllatava ja kohatuna:

Ma ei tea, ainult kui inimene hommikul väljudes pani tähele, kustpoolt tuul puhub, siis ta veel võib kuidagi selle järgi vaadata, teades, et tuul puhus just sellest suunast. Aga tuul võib päeva jooksul mitu korda muutuda. Oleneb, milline ilm on. Seepärast on tuul kahtlane vahend suuna määramiseks. (Artjom, VM 1996)

Vastus kajastab ikkagi seda, et ilmaolud on komi jahimeeste jaoks oluline teema. Sombuse ilmaga on raskem teed leida, aga peamine on teadmiste ja kogemuste roll, mis peaksid võimaldama orienteerumist igasugustes oludes. Hilisematel aastatel on ilm jäänud ometi läbivaks teemaks, mille üle mu sõber arutleb. See paneb mind arvama, et ilma ja mu välitööde kogemuse vahel on tunnetuslik seos.

Ilm

Etnoloogias on teadmise põhjendamine kogemusega tavaline võte. See võimaldab induktiivselt mõtestada empiiriliste andmete mitmekesisust ja liikuda teoreetilise sidususe poole (Leete, Torop 2020: 131). Aga kuidas haakuvad metsakogemus ja teaduslik teadmine? Olles lugenud üht mu artiklit komi küttidest, ütles komi sõber: „Sul on seal kõik õige, aga meie mõtleme teisiti. Me räägime nendest asjadest rohkem möödaminnes.” (Leete 2020: i; vt ka Leete 2018: 5) Mulle näib, et ebamääraselt kõneldu mõistmise üks võimalusi on kuulata seda, kuidas komid kõnelevad ilmast.

Komi vanasõna ütleb: „Kui jätsid midagi pilve alla, eks sealt siis otsigi” (Plessovski 1983: 60). See mõttekild peegeldab ilma ja looduse märkide jälgimise kogemust ja seda, kui kerge on tee kaotada. Praegustes sõjaaja oludes on kaduma minemas tunne, et mul on kokkupuude komi jahimeeste kogemusega, kuna meie suhtlemiskanali on jäänud telefonikõned ja siis vestleme peamiselt ilmast. Näiteks rääkis mu sõber sügisel, et nad olid 12 päeva Kuk-ju jõel jahiretkel, seal oli lumi, mis oli küttimise jaoks soodne. Enne seda oli ilm olnud nārune ja kõik, mis püünistesse sattus, roiskus ja tuli minema visata. Saak läks hukka kiiremini, kui jahimehed jõudsid laanepüüsil-museid tühjendada. Teisel korral, juunis, kõndis mu sõber tänaval, lund sadas ja ta oli õnnelik, sest toomingad öitsesid. Sõber ütles, et kui toomingad öitsevad, läheb alati külmaks. Lumi on märk asjade korra püsimisest, isegi kui sajab juunikuus, mis Komimaal ei olegi imelik asi.

Esimeste komi välitööde ajal kuulsin tähelepanekut: „Kui sadu algab vaikselt, siis see kestab kaua” (Aleksei, VM 1996). Komidel on teinegi vanasõna, mis ühendab tähelepaneku ilma kohta ja inimliku äkilisuse: „Äikesevihm ei kesta kaua” (Plessovski 1983: 20). Ilm on mu komi sõprade jaoks tähtsam kui majanduse allakäik või sõja eskaleerimine. Ilm annab märku sellest, kas oleme sõjast palju suurema problee-

miga silmitsi või on lootust, et püsib „asjade kord” (mu sõbra vend, samuti jahimees, iseloomustab niimoodi normaalset ilma). Ilmale ja keskkonnale võib omistada ka üldise kultuurilise tähenduse. Näiteks väitis komi filosoof Kallistrat Žakov 1901. aastal, et loodusnähtuste seletamine võimaldab komidel mõista oma kohta maailmas, elu mõtet ja eesmärki (Žakov 2016: 19). Mu sõbrad küll ilmselt ei nõustuks sellise sügavamõttelisusega, ent ilmast kõneldes peetakse siiski silmas ka muud.

Mul torkas pähe mõte viia sinise uurimuse jaoks läbi eksperiment. Helistasin komi sõbrale, et vaadata, mida ta räägib, kui ma ei suuna teda kuidagi. Jumalalema kaitsmise püha (14. oktoobri) paiku lõpeb komidel sügisene jahihooaeg ja seega tundus oktoobri lõpp paras aeg suhtlemiseks, kui muljed jahiretkest on veel värsked.

Sõber oligi hiljuti metsast naasnud. Ta kõneles, et nad arvasid, et tuleb külm, aga seni oli ilm olnud soe ja nad ei saanud uazikuga metsateelt läbi, maapind oli pehme. Jõgi oli madal, veetase ei olnud suvest saadik tõusnud, ehkki vihma oli sadanud. 17. oktoobril sadas maha esimene lumi. Hommikul tuli kuiva lund, päeval hakkas sadama lörtsi ja siis sulas kõik. Ilm oli sombune, udune, päikest ei olnud näha. Nii oli raske metsas käia. „Ootame lund,” ütles sõber.

Paar nädalat hiljem helistas ta mulle ise ja teatas, et vahepeal oligi maha sadanud korralik lumi. Kütid pidid metsa sõitma, aga siis hakkas jälle vihma sadama. „Peaks olema talv,” kurtis sõber. „Täna sulas teine lumi. Loodame, et lõpuks langeb ka normaalne.” Kokkuvõttes nentis sõber: „Selline on jahimeeste saatus. Räägitakse, et vahel täis, vahel tühi [vn *mo zycmo*, *mo nycmo*]. Täna oled rikas, homme kerjus, kehvik. Juhtub. Ma mõtlen, et hantidel on samamoodi. Kord on ja kord ei ole.”

Ilmaolude ja metsas teeidmise seos on komi jahimeeste jaoks õrn, ehkki mõnel juhul on see selgelt olemas. Kui asjade kord läheb käest, ilm on pikalt liiga soe, siis kasvavad puuoksad, võsa ja puhmad kiiremini ning jahirada on raskem märgata ja liikumine aeglasem. Kui ilm on tormine, tekib tuulemurdu ja jahiraja puhastamine võtab aega. Igasuguste anomaaliatega muutub tee leidmine raskemaks. Kõnelused ilmaoludest annavad aga vähemalt mulle muu hulgas vihjeid asjade üldisest arengust komide juures.

Etnograafiliste välitööde kogemuse mõju teaduslikule teadmisele sõltub eeskätt kogemuse mõtestamise viisist. Jahimeeste arutlused ilma üle on ebamäärased või krüptilised, ent annavad võtme kütikogemuse mõistmiseks laias plaanis. Oluline on märgata pisasju, järjekindlus ja kirk, millega ilma üle arutletakse. Teeidmine on konkreetne ja selge, ilm üldine ja kontrollimatu, jahirajad tavalised ja ilm eriline. Teadmisele annavad mõlemad midagi, aga eri viisil.

Kokkuvõte

Esimene kohtumine ei ole varjatult tähenduslik ja meelde jääb ainult etnograafile. Varasügisel helistasin sõbrale ja ta rääkis äsjasest juhtumist, kui ta oli koos väimehega Parma küla lähistel metsas: „Ühel hetkel ma ütlesin, et me oleme siin juba olnud, kõik tuleb kuidagi tuttav ette. Väimees vastas: „Loomulikult tuleb tuttav ette. Olime siin

Ardiga üheksakümne kuuendal aastal.”” Seega mu komi sõber justkui ei mäletanud, aga korraga muutus meie esimene kohtumine talle tähendusrikkaks. See juhtum kinnitab sedagi, et kohtade unustamine ei ole komi jahimeestele võõras.

Kuigi komi jahimeeste teeleidmise oskused ja metsaga seotud teadmised on mitmekesised ning kütid kinnitavad tihti, et metsas eksimine on võimatu, tunnistavad nad samal ajal, et seda siiski juhtub. Iga jutuajamine on olnud isesugune ning jahimeestel torkavad pähe eri näited ja põhjendused. Seega on ootuspärane, et sama inimene kõneleb eri päevadel ise asju ning esitab esmapilgul vastukäivaid selgitusi. Selle ilmnemiseks ei olegi vaja pikaajalist kokkupuudet – niisugused nüansid tulid esile mu esimesel välitööretkel. Samal ajal võimaldavad näivalt vastuolulised teated üldistusi, sidus teadmine on tajutav.

Minu vestlustes komi jahimeestega on ilm ja jaht peamised teemad praegugi, mil etnograafilised välitööd Komimaal on võimatud Venemaa sõja tõttu Ukraina vastu. Käimasolev sõda on oluliselt kitsendanud uurimismeetodeid. Tavaline suhtleminegi komidega on keerukas, rääkimata andmete või arvamuste kogumisest. Jahimeestega kontakti hoidmisel on telefonikõned osutunud üllatavalt produktiivseks viisiks.

Nagu ilmneb, on metsas orienteerumisel komi küttidele abiks puukoor, oksad ja okkad, sammal, sipelgapesad ja loomajäljed. Kasutada saab ka metsasihtide ristumispunktides puudele või postidele märgitud kvartalinumbreid ning jahiradade asetust. Teeleidmise oskus oli oluline jahiartelli pealikuks saamisel ja kaugetele, isegi üle Uuralite Siberisse ulatuvatele jahialadele suundumisel.

Komi jahimehed teevad puudele märke eeskätt selleks, et hoida õiget suunda ja tähistada jahiala omandiõigust. Metsas tee leidmiseks tuntakse muu hulgas looduse märke. Tänapäeval püütakse jahiradade tähistamisest hoiduda, et raskendada salaküttide tegutsemist. Peamiselt peaksid kütid komide arust suutma orienteeruda mälu ja kogemuse järgi. Märkide ja looduse jälgimine on oluline uues kohas või eksimise puhul. Eksimise põhjustena nimetati kogenematust ja segadust, mis vahel küti peas tekib. Ilmaolude tundmist ei seostatud eksimise vältimisega, seda nähti pigem keskkonna üldise seisundi hindamise viisina.

Eksimise usundiline taust jäi komi küttide jutus mõnevõrra hämaraks. Usundiliste ideede järgimine näib komi jahimeeste seas implitsiitne ja selle kohta on keeruleine otse küsida. Võimalik, et metsas tegutsevaid mitteinimlikke jõude usutakse, kuid see tuleb esile juhuslikes seostes ja vastuolulises väljenduslaadis. Etnograafilise kirjanduse põhjal on metsaelu mütoloogiline kontekst rikkalik ja see veenab, et kütid teavad sellest midagi.

Ilmast ja selle ennustamatusest kõnelemisel tuleb esile komi jahimeeste jaoks oluline tasakaalu otsing, mingi kõike läbistava, üldise regulaarsuse ja rahu seisundi vajalikkuse tajumine. Teeleidmise oskusest kõnelemine on ilma teemaga võrreldes lihtne ja selge. Teeleidmise lood on üksikasjades rikkalikumad, ent maailma mõistmise seisukohalt kergemini haaratavad kui ilmast arusaamine.

Mu esimesed teadmised välitöödelt kehtivad ja samal ajal ei kehti ka. 1996. aastal Komimaal jahimeestega kõneledes tekkinud arusaam, et ma mõistan midagi, millest nad räägivad, ei tundu mulle praegugi vale. Lisandunud on küll keerulisemaid

tasandeid, aga tagantjärele näib, et jahimehed säästsid mind alguses lugudest, kus tõe ja vale eristamine on suurem väljakutse. Oma tavalisuses kipuvad aga esimesena kuulnud jutud unustusehõlma vajuma ja hilisemate kogemuste alla mattuma.

Me ei unusta esimesi teadmisi päriselt, need kaotavad küll oma esialgse tähtsuse, tühistatakse, maetakse järgneva etnograafiliste tundmuste, aimduste ja kogemuste voo alla. Kui hakata otsima, leiab hilisemate teadmiste valguses nüansse, mis kohe meelde ei jäänud ja mis seega ei mänginud oma võimalikku osa uurimustes, mida olen nüüd juba kolmkümmend aastat komide kohta kirjutanud. Ilm ja tee on liiga ilmsed, selleks et kergesti meelde jääda kui midagi tähendusrikast, millest oleks hea mõelda.

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuur uurimisprojekt „Soome-ugri rahvad Venemaal: etnilisuse ja religioossuse vastasmõjude analüüs“ (PRG1584).

KÄSIKIRJALISED ALLIKAD

VM 1996, 1999, 2003 = Autori välitööde materjalid Komi Vabariigist Kulömdini rajoonist 1996., 1999. ja 2003. aastast.

KIRJANDUS

Abramov 1914 = Константин Егорович Абрамов, В зырянском краю. Москва: С. Курнин и К^о.

Balov 2010 [1840] = Евгений Александрович Балов, Охота за белкой и другими пушными зверями в Устьсысольском, Яренском и Сольвычегодском уездах. – Зыряне и зырянский край в литературных документах XIX века. Сост. Валентина Лимерова. Сыктывкар: Издательство Кола, с. 13–17.

Belitser 1958 = Вера Николаевна Белицер, Очерки по этнографии народов коми XIX – начало XX в. (Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. Новая серия 45.) Москва: Издательство Академии Наук СССР.

Castrén 1860 = Путешествие Александра Кастрена по Лапландии, северной России и Сибири (1838–1844, 1845–1849). Магазин земледения и путешествий. Географический сборник Николая Фролова. Т. 6. Собрание старых и новых путешествий. Ч. 2. Москва: Типография Александра Семена.

Clifford, James 1983. On ethnographic authority. – Representations, kd 2, lk 118–146. <https://doi.org/10.2307/2928386>

Ginkel, Rob van 1998. The repatriation of anthropology: Some observations on endo-ethnography. – Anthropology & Medicine, kd 5, nr 3, lk 251–267. <https://doi.org/10.1080/13648470.1998.9964562>

Heaton, Janet 2008. Secondary analysis of qualitative data: An overview. – Historical Social Research, kd 33, nr 3, lk 33–45. <https://doi.org/10.12759/hsr.33.2008.3.33-45>

Horošihh 1950 = Павел Павлович Хороших, Путевые знаки эвенков-охотников (Из материалов по этнографии эвенков р. Нижней Тунгуски). – Краткие сообщения Института этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая, вып. 10, с. 57–59.

- Iljina, Irina; Konakov, Nikolai; Limerov, Pavel; Šabajev, Juri; Šarapov, Valeri; Uljašev, Oleg; Vlassov, Andrei 2015.** Komi mütoloogia. (Sator 15.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Iljina, Uljašev 2009** = Ирина Васильевна Ильина, Олег Иванович Уляшев, Мужчина и женщина в традиционной культуре коми. Сыктывкар: Институт языка, литературы и истории Коми научного центра УрО РАН.
- Jermilov 1888** = Николай Евграфович Ермилов, Поездка на Печору. Путевые заметки. Архангельск: Губернская типография.
- Kalinin 2011** = Николай Степанович Калинин, Удора: из века в век. Сыктывкар: Издательство Кола.
- Konakov 1983** = Николай Дмитриевич Конаков, Коми охотники и рыболовы во второй половине XIX – начале XX в. Культура промыслового населения таежной зоны Европейского Северо-Востока. Москва: Наука.
- Latkin 1853** = Дневник Василия Николаевича Латкина, во время путешествия на Печору, в 1840 и 1843 годах. Часть первая. Записки Императорского Русского географического общества. Книжка VII. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук.
- Leete, Art 1997.** Komi jahimeeste märgid. – Maa ja ilm. (Pro Folkloristica 5.) Toim Mall Hiie-mäe, Janika Oras. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 55–61.
- Leete, Art 2018.** Bricolage and the ethnographic field. – Journal of Ethnology and Folkloristics, kd 12, nr 2, lk 3–7. <https://doi.org/10.2478/jef-2018-0007>
- Leete, Art 2020.** Ethnographic knowledge and the magic of uncertainty. – Journal of Ethnology and Folkloristics, kd 14, nr 1, lk i–vi. <https://doi.org/10.2478/jef-2020-0001>
- Leete, Art; Lipin, Vladimir 2015.** The concept of truth in the Komi hunting stories. – Acta Borealia, kd 32, nr 1, lk 68–84. <https://doi.org/10.1080/08003831.2015.1014265>
- Leete, Art; Torop, Peeter 2020.** Cultural theory and the ethnographic field: Methodological views. – Interdisciplinary Approaches to Culture Theory. (Approaches to Culture Theory 8.) Toim Anu Kannike, Katre Pärn, Monika Tasa. Tartu: University of Tartu Press, lk 114–135.
- Lipin 2008** = Владимир Борисович Липин, Словник по традиционной материальной культуре коми. Сыктывкар: Национальный музей Республики Коми.
- Ostroumov 1904** = Иван Григорьевич Остроумов, Вогулы-манси. Историко-этнографический очерк. Пермь: Типогр. газ, Пермский край.
- Plessovski 1983** = Федор Васильевич Плесовский, Коми шусьӧгъяс да кывйӧзъяс. Коми пословицы и поговорки. Сыктывкар: Коми книжное издательство.
- Popov 1874** = Клавдий Попов, Зыряне и Зырянский край. Москва: Типография С. П. Архипова.
- Reeglid 1990** = Правила охоты и спортивного рыболовства в Коми АССР. Сыктывкар: Коми республиканское общество охотников и рыболовов.
- Rudenko 1929** = Сергей Руденко, Графическое искусство остяков и вогулов. – Материалы по этнографии, т. 4, вып. 2, с. 13–40.
- Schrenk 1855** = Александр И. Шренк, Путешествие к Северо-Востоку европейской России через тундры самоедов к северным Уральским горам, предпринятое по

- высочайшему повелению в 1837 году Александром Шренком. Санкт-Петербург: Типография Григория Трусова.
- Sidorov 1926** = Алексей Сидоров, Пережитки культа промысловых животных у охотников-коми. – Коми му – Зырянский край, № 5, с. 29–33.
- Sidorov 1997 [1928]** = Алексей Семенович Сидоров, Знахарство, колдовство и порча у народа коми. Материалы по психологии колдовства. Санкт-Петербург: Алетейя.
- Siikala, Anna-Leena; Ulyashev, Oleg 2011.** Hidden Rituals and Public Performances: Traditions and Belonging among the Post-Soviet Khanty, Komi and Udmurts. (Studia Fennica Folkloristica 19.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
<https://doi.org/10.21435/sff.19>
- Sorokin 1999** = Питирим Сорокин, Этнографические этюды. Сборник этнографических статей. Сыктывкар: Коми книжное издательство.
- Strathern, Marilyn 1987.** The limits of autoanthropology. – Anthropology at Home. (ASA Monographs 25.) Toim Anthony Jackson. London–New York: Tavistock Publications, lk 16–37.
- Zaplatin 1992** = Михаил Заплатин, Тапсватпаул: зимние дни. – Югра. Ханты-Мансийск, № 9, с. 56–61.
- Žakov 2016** = Каллистрат Жаков, Мифы Зырянского Севера. Сыктывкар: Арт.
- Tšernetsov 1987** = Валерий Чернецов, Источники по этнографии Западной Сибири. Ред. Надежда Васильевна Лукина, Ольга Михайловна Рындина. Томск: Издательство Томского университета.

Art Leete (snd 1969), PhD, Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi etnoloogia professor (Ülikooli 16, 51003 Tartu), art.leete@ut.ee

First knowledge is lost: Komi fieldwork experience of wayfinding, weather, and the order of things

Keywords: Komi, hunter, forest, wayfinding, weather, ethnography

This article reflects on the first ethnographic field data collected by the author in 1996 among Komi hunters. The topics covered during the first encounter between the author and his field partners involved discussions on the practices of wayfinding. These conversations also encompassed weather conditions and broader questions concerning how Komi hunters see the world around them. The article combines a discussion of ethnographic field observations with data from scholarly literature and an autoethnographic analysis of the author's own forest experience and the construction of ethnological knowledge.

As people deeply accustomed to the forest environment, the Komi hunters demonstrated both general knowledge and detailed expertise related to wayfinding. The author's field partners discussed various natural cues used for orienting oneself in the forest, as well as the system of signs employed for marking their path. The hunt-

ers often emphasized that leaving minimal tracks in the forest was essential in order to prevent poachers from finding their traps and snares. Furthermore, the hunters considered deliberate marking of routes as unnecessary, given that they can memorize the forest environment quite easily. Another issue often discussed by the hunters involved weather patterns, which they preferred to remain stable over the years.

The Komi hunters' knowledge of their environment and wayfinding skills appeared both specific and broadly applicable, allowing insight into both the particular competencies of the hunters and their more expansive views of the surrounding world. An ethnographer's capacity to fully comprehend this knowledge remains limited, however, as practical skills and experience always lag far behind the hunters' talent.

Art Leete (b. 1969), PhD, University of Tartu, Institute of Cultural Research, Professor of Ethnology (Ülikooli 16, 51003 Tartu), art.leete@ut.ee